

Вирішуючи переважно соціальні завдання в сфері розподілу бюджетних коштів, органи влади фактично зацікавлені в бюджетних трансферах більше, ніж у зростанні власних бюджетних доходів (за цієї умови зменшуються трансфери).

Просторовий розвиток потребує акцентування уваги не стільки на фізичних об'єктах, скільки на функціональних, соціальних, культурних, інформаційних зв'язках між територіальними спільнотами. Він обумовлює використання здебільшого переваг економічної глобалізації і локальних ресурсів.

Просторовий розвиток спрямований на вирішення наступних завдань:

- мінімізацію навантаження на природні ресурси і зниження затрат на підтримку інфраструктури;
- узгодження державної, регіональної і місцевої політики для створення рівних умов по всій території;
- надання регіонам рівних можливостей для економічного розвитку.

Просторовий розвиток повинен розглядатися не як інвестиційний, а як організаційне планування.

Якщо найближчим часом не перейти до інтенсивних форм розвитку, тобто просторового розвитку, це спричинить зміну ментальних моделей, без яких перехід до таких форм неможливий і нас очікує втрата простору, приведення населення і меж у відповідність до освоєної території. Якщо зараз наука не зреагує або проігнорує закономірності просторового розвитку згідно з викликами часу, то українське суспільство неодмінно потратить на узбіччя магістрального шляху цивілізаційного розвитку.

Література

1. Чиркунов О. Условія розвитку – конкуренція // *Ведомости*. – 26 июля 2006.
2. Зубаревич Н. Страна "Медвежьих углов" // *КоммерсантЪ* – 27 июля 2006.
3. Лапшев П.В. О новой региональной политике // *Сообщение*. – 2003. – № 6 – С. 15.

УДК 338.439 : 631.145(477.81)

С.І. ОЛІФЕРУК

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

АГРОТЕРИТОРІАЛЬНІ КОМПЛЕКСИ АДМІНІСТРАТИВНОГО РАЙОНУ

Агропромисловий комплекс України є провідним міжгалузевим територіально-виробничим утворенням, де виробляється до 40% ВВП і зосереджено понад 30% зайнятих у суспільному виробництві. Це цілісна інтегрована система, складна за структурою і територіальною організацією, від рівня розвитку якої залежить забезпечення потреб населення в продуктах харчування. Однак темпи розвитку АПК країни недостатні і не відповідають його потенційним можливостям, що не сприяє вирішенню важливих

соціальних, економічних і екологічних проблем. Тому поряд із важливістю і доцільністю активізації господарської діяльності всіх сфер АПК за рахунок підвищення рівня використання наявних ресурсів і потенційних резервів нарізла необхідність раціоналізації галузевої і територіальної структури комплексу шляхом оптимізації пропорцій, збалансованості основних сфер з метою підвищення ефективності всього виробництва, тобто вдосконаленні територіальної організації агропромислового виробництва [1, с. 20].

Відомо, що ефективність виробництва на певній території на 30–40% залежить від її територіальної ТО. Підвищення ефективності агропромислового виробництва можливе при вдосконаленні ТО різних рівнів: країни, області, адміністративного району, елементарних агропромислових і аграрних територіальних систем.

Метою дослідження є структурно-динамічний аналіз сільського господарства Гощанського району Рівненської області, виявлення елементів ТО і розробка основних напрямів їх удосконалення. Для вирішення поставленої мети залучені матеріали статистичної звітності сільськогосподарських підприємств.

Методика дослідження передбачала: аналіз спеціалізації та економічної ефективності сільськогосподарських підприємств району; дослідження агропромислових циклів регіону; виявлення елементів ТО та розробку напрямів її вдосконалення.

У Гощанському районі Рівненської області АПК є найважливішим сектором економіки, однак його продуктивність недостатня. Так, за станом на 01.01.2008 агропромисловими підприємствами району вироблено продукції на суму 134 млн. грн., а в 1990 р. – 239,6 млн. грн. (у порівняльних цінах 2004 р.). Тому виникла необхідність вивчення АПК району з метою виявлення причин низької ефективності агропромислового виробництва та розробки шляхів удосконалення ТО комплексу.

Для вдосконалення ТО АПК району необхідно виділити елементи його територіальної структури (ТС). У соціально-економічній географії існують різні підходи до виділення ТС АПК. Так, М.Д. Пістун і О.І. Шаблій ототожнюють їх з територіальною структурою переробної промисловості [2; 3]. Такий підхід є недосконалим, тому що промисловість здебільшого зосереджується на невеликій території у вигляді центрів, вузлів, агломерацій, а вирощування сільськогосподарських культур і їх промислова переробка за розміщенням мають площинний характер. Ця закономірність розміщення агропромислового виробництва врахована в підході до виділення ТС АПК М.М. Паламарчуком. Під елементами ТС він розуміє агропромислові територіальні системи (АПТС), які мають площинний характер розміщення [4].

Для виявлення територіальної структури АПК необхідно виробництво і переробку сільськогосподарської продукції розглядати як єдине виробничо-територіальне ціле. Елементи територіальної структури являють собою міжгалузеві територіальні поєднання.

Територіальна структура районного агропромислового комплексу – це його внутрішня територіальна будова, склад різних локальних (елементарних) форм агропромислових поєднань, сформованих внаслідок інтеграції сільського

господарства і переробних підприємств з переробки його продукції в результаті взаємного функціонування і територіальної концентрації.

Елементами територіальної структури районного АПК є елементарні агропромислові територіальні системи (ЕАПТС), тобто об'єктивно існуюче поєднання сільськогосподарських, промислових, транспортних, наукових та інших підприємств й організацій у межах визначеної території, органічно взаємодіючих в єдиному процесі виробництва і переробки сільськогосподарської сировини [4].

В низовому адміністративному районі можливості для агропромислового комплексоутворення обмежені масштабами території, наявними ресурсами, рівнем розвитку промисловості та інфраструктури, розселення та ін. Тому в територіальній структурі Гощанського району переважатимуть агротериторіальні системи, які є сировинною ланкою АПТС області чи регіону. Крім того, територія району є складовою багатостадійних агропромислових територіальних систем (БАПТС). Функціонують спеціалізовані ЕАПТЕ, які утворюють інтегральні ЕАПТЕ.

До агротериторіальних систем відносяться особисті господарства населення та сільськогосподарські підприємства, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції без її промислової переробки, а вироблена продукція реалізується переробним підприємствам чи безпосередньо через торговельну мережу для споживання. Агротериторіальні системи Гощанського району спеціалізуються на виробництві зерна, цукрових буряків, молока, м'яса ВРХ. Таке поєднання виробництв рослинницької і тваринницької спеціалізації в одній АТС зумовлене потребами сівозмін, економічною доцільністю, різноманітністю природних чинників у межах АТС (зокрема, ґрунтів). Особливим видом АТС є особисті господарства населення, в яких значна частина виробленої продукції використовується для власних потреб, а решта продається на ринках чи реалізується переробним підприємствам (у т.ч. молоко, м'ясо, цукрові буряки).

ЕАПТС бувають спеціалізованими та інтегральними.

Спеціалізована ЕАПТС – це поєднання виробництв на певній території, в основі якої лежить окремий цикл, що сформувався внаслідок високої економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, якою представлена ця територія в територіальному поділі праці.

Так, на території Гощанського району функціонують такі спеціалізовані ЕАПТС:

- елементарна цукробурякова;
- дві елементарні молокопродуктові;
- елементарна плодоовочеконсервна;
- елементарні борошномельно-хлібопекарські;
- елементарні м'ясопродуктові територіальні системи.

Крім того, функціонують АТС, які постачають сировину переробним підприємствам області, та ЕАПТС, що є складовими БАПТС і постачають напівфабрикати підприємству – інтегратору регіону.

Спеціалізовані ЕАПТС Гощанського району – це складові спеціалізованих підрайонів, районів, спеціалізованих агропромислових зон країни. Так, елементарна цукробурякова система з центром у с. Бабин входить до складу Західного району цукробурякової зони України.

У спеціалізованих ЕАПТС зв'язки переробного підприємства по сировині можуть мати різні види, залежно від яких формуються різні типи ЕАПТС.

Перший: ЕАПТС представлена агропромисловим підприємством. Сільськогосподарська сировина виробляється і переробляється в межах одного підприємства в умовах організаційно-господарської єдності. В такій системі зв'язки по сировині стабільні, використання трудових ресурсів покращується протягом року. Так, 15 сільськогосподарських підприємств району здійснюють помол вирощеного зерна та зерна населення на муку власними млинами і цим самим забезпечують внутрішньорайонну потребу в муці. Крім того, АФ „Мир” (с. Чуд ниця) вийшла зі своєю продукцією на обласний рівень.

Другий: агропромислове підприємство ЕАПТС не може забезпечити себе сировиною повністю за рахунок власного виробництва, тому частину сировини він отримує від інших підприємств (які являють собою АТС). Так, Бабинський цукровий завод займається вирощуванням цукрових буряків на власних та орендованих землях, закуповує сировину від населення та сільськогосподарських підприємств. Цукрові буряки вирощуються на площі 4 тис. га. У сировинній зоні цієї системи 2007 р. заготовлялося 75 тис. т цукрових буряків.

На період цукроваріння функціонують 2–4 тимчасові заготівельні пункти.

Третій: принципово відрізняється від попередніх ЕАПТС тим, що самостійне промислове підприємство пов'язане з постачальниками сировини виключно торговими відносинами. Це ЕАПТС м'ясопромислової, плодоовочеконсервної, хлібопекарської спеціалізації.

Дві м'ясопромислових ЕАПТС Гощанського району не мають стабільних постачальників, а здійснюють заготівлю сировини самостійно від сільськогосподарських підприємств та особистих господарств населення. Інколи заготівля здійснюється за межами району чи навіть області. Гощанська м'ясопромислова ЕАПТС за добу переробляє 2,7 т м'яса, реалізовує свою продукцію через роздрібну торгівлю області, а Тучинська – переробляє відповідно понад 0,9 т м'яса і реалізовує свою продукцію як в області, так і за її межами (Вінницька обл.).

Центром ЕАПТС з виробництва і переробки фруктів та овочів є ВАТ „Гощанський завод продтоварів”, який виробляє соки, води, повидла, томатний соус і пасту. Сировинна ланка плодоовочевої системи включає два сільськогосподарських підприємства, заготівля овочів та фруктів здійснюється від особистих господарств населення району. В с. Горбаків функціонує заготівельний пункт системи. Зв'язки всередині аналізованої ЕАПТС між сільськогосподарською і промисловою ланкою здійснюються безпосередньо чи опосередковано (через заготівельний пункт).

У районі функціонують дві ЕАПТС молочної спеціалізації: Пустомитська та Гощанська, основною продукцією яких є технічні казеїн, масло, сир.

Заготівля молока здійснюється від сільськогосподарських підприємств та особистих господарств населення (понад $\frac{3}{4}$ заготівлі). Зона заготівлі Пустомитської молокопромислової системи – це територія п'яти сільських рад північного сходу району, а решта території району є зоною заготівлі Гощанської молокопромислової системи.

У зв'язку з тим, що переробні підприємства району (м'ясопереробні, молокопереробні, хлібопекарські) не мають достатніх потужностей для переробки сільськогосподарської продукції, виробленої на його території, ця продукція використовується для переробки в агротериторіальних системах вищих рівнів – області чи регіону.

Територія району – сировинна ланка багатостадійних агропромислових територіальних систем (БАПТС), які є наслідком просторово-часової стадійності виробництва і переробки сільськогосподарської сировини. Вони являють собою сукупність промислового підприємства-інтегратора, що випускає кінцевий продукт, і кількох ЕАПТС, поєднаних з інтегратором стійкими територіально-технологічними зв'язками по напівфабрикатах.

Так, великі молокозаводи м. Ковель (Волинська обл.) та м. Радехів (Львівська обл.) забезпечують себе сировиною від сільськогосподарських виробників регіону, в т.ч. і на території Гощанського району. Заготівля й охолодження молока здійснюється на Гощанському та Пустомитському молокозаводах.

Центром хлібопекарської та борошномельної спеціалізації є хлібопекарні м. Рівне. Вирощування зерна, первинна обробка та виробництво борошна здійснюється агропромисловими підприємствами району (сільськогосподарськими підприємствами та їх млинами).

Сім м'ясопереробних підприємств району основну частину заготовленого м'яса після первинної обробки постачають на великі м'ясокомбінати м. Рівне та Нетішин.

Виділення спеціалізованих територіальних систем не дозволяє вивчити АПК району як цілісність. Це можливо лише шляхом встановлення органічних зв'язків між спеціалізованими ЕАПТС. Причини виникнення таких зв'язків наступні:

- АПТС тісно взаємодіють унаслідок багатоцільового використання сільськогосподарської сировини. Так, цукрові буряки застосовуються для отримання цукру, а відходи їх переробки (жом) – для потреб тваринництва;
- об'єктивна необхідність закономірного поєднання в сільськогосподарських підприємствах різних культур, зумовлена потребою сівозмін та різною якістю земель у межах підприємств;
- єдність АПТС різної спеціалізації посилюється спільним для них блоком інфраструктурних виробництв і організацій (виробничої, соціальної, фінансово-кредитної);
- адміністративно-господарські органи координують діяльність господарського комплексу в цілому. Так, Управління агропромислового розвитку Гощанського району сприяє злагодженій діяльності АПТС з метою підвищення економічної ефективності АПК району.

Отже, поєднання ЕАПТС різної спеціалізації в межах територіальної спільності, що зумовлене напрямом сільського господарства і територіальною концентрацією виробництва певних видів його продукції, утворює інтегральну АПТС [4, с. 243–246].

Формою прояву інтегральності АПТС різної спеціалізації на районному рівні є інтегральна ЕАПТС. Вона являє собою концентрацію в одному населеному пункті (моноцентрична) чи кількох (поліцентрична) підприємств з переробки різної сільськогосподарської сировини, сировинні зони яких накладаються одна на другу. В Гощанському районі сформувалися і функціонують дві поліцентричні інтегральні ЕАПТС – Гощанська і Тучинська.

Тучинська інтегральна ЕАПТС розташована на півночі Гощанського району і охоплює територію п'яти сільськогосподарських рад (Дроздівської, Тучинської, Річицької, Садівської, Малатинської). До адміністративної реформи 1961 р. ця територія входила до Тучинського району, а після неї – приєдналася до Гощанського. Внаслідок цього утворився один адміністративний район із однойменною назвою і старі економічні зв'язки збереглися до наших днів. Тучинська ЕАПТС охоплює 24% території району, тут зосереджено 10% виробництва цукрових буряків, 17 – зерна, 31 – картоплі, 23 – ВРХ і 25% молока району.

В межах Тучинської інтегральної ЕАПТС сформувалися молокопромислова, м'ясопромислова (забезпечує 33% готової продукції району), борошномельно-хлібопекарські ЕАПТС, а також сільськогосподарська ланка цукробурякової, плодоовочеконсервної, м'ясо-, та молокопромислових АПТС району й області.

Гощанська ЕАПТС охоплює 76% території району. Тут сформувалися і функціонують м'ясопромислова, цукробурякова, плодоовочеконсервна та борошномельно-хлібопекарська ЕАПТС; територія є сировинною ланкою м'ясо-, та молокопромислових АПТС області.

Для вдосконалення структури і територіальної організації АПК Гощанського району та підвищення його ефективності необхідно здійснити комплекс територіальних, економічних і організаційно-управлінських заходів, зокрема:

- розширити посівні площі зернових культур у господарствах, які не мають можливості вирощувати більш капітало- і трудомісткі культури. Наприклад, у ПСП „Агро-Маріон” (с. Синів), ТОВ СП „Промінь” (с. Русивель), ТОВ СП „Дуліби” посіви зернових слід довести до 75% у структурі посівних площ сільськогосподарських культур, що позитивно вплине на фінансовий стан цих господарств та обсяги виробництва зерна району;

- використовувати високопродуктивні сорти зернових культур. Найкращими для території є такі сорти пшениці: Перлина Лісостепу та Поліська 69, які дають високі врожаї. Крім того, в господарствах необхідно відводити певні площі під Миронівську 808, яка хоч і має нижчу врожайність, проте характеризується підвищеною стійкістю до вилягання та низьких температур. Використання досягнень селекції та вдалий підбір сортів зернових сприятиме зниженню затрат та підвищенню рентабельності сільського господарства;

- розширити посівні площі цукрових буряків з 4 до 5 тис. га, підвищити їх урожайність шляхом вдалого підбору сортів буряків і технології їх вирощування. Валовий збір солодких коренів необхідно довести до 170 тис. т., що дасть змогу працювати на повну потужність Бабинському цукровому заводу і транспортувати сировину з півдня району до Острозького цукрового заводу;
- розширити і вдосконалити переробку сільськогосподарської сировини, що значно збільшить прибуток агропромислових підприємств району, шляхом: переобладнання існуючих промислових переробних підприємств на випуск якісної, конкурентоспроможної продукції та збільшення їх виробничих потужностей (молокопереробні та плодоовочеконсервні підприємства); розширення потужності м'ясопереробних підприємств у 2 рази, що зрівноважило б виробництво м'яса і його переробку в районі; збільшення частки переробки зерна на муку в агропромислових підприємствах, що сприятиме поліпшенню їх матеріального становища;
- покращити соціальну інфраструктуру на селі, оскільки її низький рівень та безробіття є основною причиною міграції молодого населення до міст;
- розвивати фінансово-кредитну інфраструктуру, зокрема товарні біржі і лізингові підприємства, які оптимізуюватимуть діяльність агропромислових підприємств та інтегрують АПК району в ринковий простір України;
- сприяти налагодженню економічних зв'язків та проводити координовану політику щодо створення спільних підприємств з випуску готової сільськогосподарської продукції із підприємствами та організаціями країни.

Література

1. Чернюк Л.Г. Територіальний розвиток АПК України // Регіональні проблеми розвитку агропромислового розвитку України: стан і перспективи вирішення. – К., Знання, 2000. – 20 с.
2. Пістун М.Д., Гуцал В.О., Проватар Н.І. Географія агропромислових комплексів. – К.: Либідь, 1997. – 236 с.
3. Соціально-економічна географія України: Навч. посібник / За ред. Шаблія О.І. – Львів: Світ, 2000. – 680 с.
4. Территориальная структура производственных комплексов / Под ред. М.М. Паламарчука. – К.: Наукова думка, 1981. – 312 с.

УДК 316.3

Т.Ю. НЕЧИТАЙЛО

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОГО ФАКТОРА НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ДОМОГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ

Трансформаційні процеси національної економічної системи сприяють формуванню низки перетворень в усіх сферах життя країни, що, в свою чергу, обумовлює інституційно-правові зміни в розвитку та життєдіяльності домашніх